

Joža Mahnič

Slovanska knjižnica v Ljubljani

ŽUPANČIČ IN BELA KRAJINA

Pesnik je v svojem rojstnem kraju Vinici strnjeno preživel le nekaj prvih let (1878—1880). Nato se je s starši preselil v Dragatuš, tam so Župančičevi bivali kar dvanajst let (1880—1892). To je bilo obdobje otroštva, obiskovanja osnovne šole in vračanja na počitnice iz Novega mesta, koder je pesnik hodil v nižjo gimnazijo. Ko je oče, dotlej trgovec in gostilničar, doživel gospodarski polom, se je z družino preselil v Ljubljano. Ker so doma v Ljubljani životarili v revščini in pomanjkanju, so otroci toliko rajši zahajali na počitnice k sorodnikom in dobrotnikom v Vinico. Tako se je pesnik kot višješolec večkrat mudil na oddihu bodisi pri teti Mariji Šimunovičevi, bodisi v družini nadučitelja Lovšina. Kot dunajski študent je redkeje prihajal v Ljubljano in Vinico, kasnejša leta bivanja v tujini še manj. Če ga je dotlej ovirala daljava s stroški potovanja, ga je po naselitvi v Ljubljani, posebno po zaposlitvi pri gledališču močno zadrževalo delo. Bila pa je Bela krajina do prve vojne teže dosegljiva, saj je bilo treba od Novega mesta potovati v Vinico preko Gorjancev z vozom, medtem ko je po slesj od Novega mesta skozi Belo krajino do Karlovca tekla železnica. Ko so belokranjski študentje v Vinici pripravili proslavo pesnikove 50-letnice, sta ga na njej zastopala mati in sin, ker se na slavnostih, ki so veljale njemu, ni rad kazal. Vemo pa, da je pred zadnjo vojno prišel za nekaj dni v rojstni kraj, da bi se udeležil pogreba svojega ujca Rudolfa Maliča, in da je poslednjič videl Belo krajino, tudi Dragatuš, po osvoboditvi, ko se je izkazala kot gostoljubno zavetje partizanov in zarodek nove slovenske državnosti.

*

V Župančičevem umetniškem delu Bela krajina nastopa pogosto. Najčešče v pesniških zbirkah Pisanice (1900) in Čez plan (1903), in sicer v lirskih pesmih, romancah in baladah, ter v pesnitvi Duma (1908). Svoji rodni deželici pa je Župančič posvetil tudi več proznih besedil od Štacunárja Andreja (1898) do Krosen (1940), enodejanko Noč na verne duše (1904) in drugo poglavje epa Jerala (1908).

Belo krajino podaja z vseh možnih vidikov: rad slika njeno pokrajino, posreduje ljudske običaje, prikazuje vsakdanje življenje, razkriva socialne rane in obuja osebne spomine nanjo; pri vsem tem uporablja belokranjska imena in priimke, v jezik pa vpleta značilnosti domačih govorov.

Pokrajino svoje ožje domovine doživlja v zelenini hribov, rumenini pšenice in belini dekliških nož, predvsem pa v obilju sonca in življenjski vedrini. Izmed dreves najrajši slika brezo, sestavljaljo belokranjskih stelnikov, poseeblja jo

kot nežno dekle z razpuščenimi lasmi. Rojstni kraj se mu je vtisnil v spomin z mlinom pod gradom in s šumečim jezom na Kolpi, s svetlimi travniki ob reki in s pokopališčem nad Pribánjci ter z romarskim Žežljem nad Vinico. Pesem Pokopališče sv. Barbare je slavospev sončni pokrajini ob Kolpi in človekovi radostni navezanosti na življenje. Dragatuš pa mu je ostal v zavesti z nekdanjo cerkvijo z dvema zvonikoma, z živo mejo in ptički okrog šole, s polnimi sadovnjaki med hišami, z njivami in brezami za vasjo in s studentem Dobréčem v odmaknjeni tihi dragi. Nekajkrat ga pritegne patriarhalna belokranjska hiša z okni, polnimi rdečih rož, in njen bivanjski prostor s svetim duhom v kotu in košatimi krosni, statvami v zimskem času. Nekajkrat pa Župančičeva belokranjska pokrajina ni svetla in vedra: v Jerali nastopa kot neplodna in revna rahlo vzvalovljena kraška pokrajina, v Nôči na verne duše jo možje v zvoniku viniške cerkve doživljajo v tesnobnem ozračju noči pred dnevom mrtvih.

Zelo zgodaj je mogel pesnik doživeti lepoto belokranjskih *ljudskih obredij in običajev*. Jurjevanje, s katerim slavé zmago pomladi nad zimo, plodnosti nad smrtjo, nastopa v Župančičevi liriki vsaj trikrat: sprva kot neposreden prikaz pradavnega obredja, kasneje z globljim simboličnim pomenom — z narodno obrambno oziroma socialno protestno idejo (Na Jurjevo, Zeleni Jurij, Na Jurjevo osemnajstega). V sklopu treh belokranjskih ljubezenskih pesmi prikazuje Župančič kresnice, dekleta, ki na kresni večer hodijo od hiše do hiše, prepevajo in voščujejo gospodinjam dobro letino. V okviru neke druge ljubezenske pesmi slika belokranjska dekleta, ki zimski večer predejo, sam bo šel kot domači fantje k njim vasovat. V neki baladi smo priče običajem na piru, svatbi z nadrobnotmi, kakor so: jagmiti se z ženinom, deliti robce, poljubljanje o polnoči. Spet drugod pesnik ponazarja prijateljske družbe z iskrivimi zdravicami ali razgibana proščenja s stojnicami in janjci.

Sicer se v Župančičevi poeziji vrstijo prizori iz *vsakdanjega življenja* belokranjskih rojakov. Tako v Dumi sledimo raznim kmečkim opravilom v tedanji pesnikovi ožji domovini: obdelovanju polja, skrbí za čebele, tkanju oblek. Mnogi izmed spisov in pesmi razodevajo duhovit humor, tako pesnikov kakor ljudski. Neki prozni spis pripoveduje o nabritem belokranjskem ciganu, ki je semiškemu dekanu zatrjeval, da ima čarobno »varalo«, in mu je ukradel konja; drugi o nič manj prebrisanem krošnjarju, ki je v Karlovcu ociganil nekega žida in si v hipu krepko opomogel; neka romanca govori o kvartopircih, ki jih je v viniški gostilni med nedeljsko mašo obral sam hudič; spet druga pesem pa o kmetu, ki sosedu ni privoščil čebelje paše na svoji ajdi in je v slepi maščevalnosti škodil le samemu sebi.

Druge pesmi so temačne in bridke balade ter prikazujejo resnično življenje, nenaravne sile nastopajo le v prvi izmed njih. Pripovedujejo o kmetu, ki je v Lahinji ulovil raka krmičarja in zato razjaril povodnega moža; o brezupnem očetovem prizadevanju, da bi obolelega sinka otel smrti; o nezvestem dekletu, ki se bo omožilo z drugim; o mladi ženi, ki po prisilni poroki shira; o starcu, ki ga je mlada žena varala in nato s tujim otrokom umrla, da se mu je omračil um. Mnoge Župančičeve stvari razodevajo *socialno problematiko* tedanje Bele krajine. Pesnik sam je v času, ko je v Ljubljani hodil v višjo gimnazijo in na Dunaju študiral univerzo, pogosto živel v skrajnem pomanjkanju. V prozi Štuncunár Andrej pesnikov oče kot reven branjevec na podstrešju ljubljanske hiše

pretaka žganje in v duhu obnavlja leta, ko je bil v Dragatušu še trgovec in gostilničar ter je z družino živel v blaginji in veselju, dokler se ni nadenj zgrnil gospodarski bankrot.

Spričo tega je mogel pesnik doživeto in prizadeto podati tudi socialne tragedije svojih rojakov. Agrarno krizo z oderuskimi upniki v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja nam nakazuje pesem Razbojnik in drama Noč na verne duše. V pesmi bogatin iz mesta neusmiljeno terja od kmeta povračilo posojila, hoče mu zaseči vso vinsko letino, zato ga kmet v svojem vinogradu opije in ubije. Drama pa retrospektivno razkriva vlogo podeželskega veljaka, oderuha in po-božnjakarja Bahorja — pesnik je imel v mislih viniškega magnata Benetiča — ki so ga o pustu umorili našemljeni domačini. V obeh delih kot socialno etično nasprotje na videz uglednega veljaka nastopa v tedanji Beli krajini znani hrvaški razbojnik Udmanič, ki je jemal bogatinom in dajal revežem.

Belokranjci so se v času agrarne krize množično izseljevali na Nemško in v Ameriko. Pri Viničanih so bili dodatni vzroki za emigracijo dva velika požara (1874, 1888) in boleznj trt. V eseju Adamič in slovenstvo se pesnik iz otroških let spominja reklamnih podob ladijskih družb, ki so visele po gostilnah in vabile čez morje, ter mlajših moških, ki so trumoma odhajali v Ameriko delat in pošiljali domov zaslužek za odplačevanje dolgov in zboljšanje domačij, ter navaja, da je v Ameriko odšlo tudi pet njegovih tetá. V nekaterih zgodnjih pesmih poje o siromašnih fantih, ki iščejo zaslužka v bogati tujini onkraj morja, a se mukoma ločujejo od svojcev in domačije (Barčica, Mornar, Ločitev). V neki drugi, kasneje nastali pesmi dekle hrepeni po dragem, ki je za morjem, in po materinstvu, po otrocih. Duma pa se v drugem delu prelomi iz idilično romantičnega slikanja domačije v realistično tragičen prikaz domovine: naši izseljenci se v mlajših generacijah postopno jezikovno in duhovno odtujujejo; belokranjska vdova, ki se ji je sin pri delu v tujini ponesrečil, pretresljivo narica; naši najkrepkejši trošijo dragoceno delovno silo v Ameriki in Vestfaliji.

V zvezi s tedanjimi socialnimi vprašanji in slovensko psiho je drugo poglavje Jerale: dva vola, pasivno vdani Čade in svobodoljubno uporni Jelen, vlečeta preko revne belokranjske pokrajine voz z ljudmi; ti se spominjajo časov, ko njihovi rojaki, povezani s hudičem, niso nikdar zašli v stisko, temveč so zagnano delali in dobro živeli.

V nekaterih pesmih in proznih spisih Župančič *obuja spomine* na Belo krajino. Spominja se, kako ga je oče kot otroka v Dragatušu vodil v naravo in ga z njo seznanjal ter kako ga je na Gregorjevo obdaroval s sladkarijami (Duma). Spominja se nadalje iger in kopanja v Vinici ter rabutanja sadja v Dragatušu, označuje razne posebnosti med tedanjimi Dragatušci ter spregovori o ameri-kancih in nemškarjih (Nagel pogled v preteklost). Ko je pred drugo svetovno vojno obiskal v Vinici sorodnike Méntanove, so spet pritegnile njegovo pozornost domače statve: dal si je razložiti njih funkcioniranje in si zabeležil pristne izraze za njih sestavne dele (Krosna).

Svojim osebam v delih s to tematiko je dajal značilna belokranjska imena in priimke, po večkrat srečujemo naslednje: Mare-Marica, Bare-Barica, Ane-Ančika, Mandica-Manda, Mate, Madronič, Bubaši. Za nekatere izmed njegovih literarnih likov se še danes dá ugotoviti resnične modele: taka sta bila zgodaj

umrli Silvin Leder (Pokopališče sv. Barbare) in viniški cerkovnik Stanko Mate, za Maliče so se pisali mnogi pesnikovi sorodniki, stari Kiš je živel v hrvaškem Severinu, da ne govorimo o posebnejih iz proze Nagel pogled v preteklost, ki so vsi od prvega do zadnjega izpričani Dragatušci.

Župančič je tudi v svoj jezik zavestno vpletal belokranjske *narečne posebnosti*, zlasti v besedišču, a tudi v oblikah in naglasih. Svojo domačo, zvonko in hrvaščini sorodno govorico je v posvetilu msgr. Barletu označil za »govorico gibko, kot da iz dveh studencev se napaja«. Navedli bomo posebno primere, ki jih v pesnikovih delih beremo po večkrat. Samostalnik: deca, devojka, kravájika (vrsta jabolk), kum, kupica, ljubav, majka, otec, pir (svatba), tnaló (dvorišče), varalo (izmišljen predmet za varanje); v knjižni slovenščini zgubljeni zvalnik: ate, brate, kume, Božel; naglas: poleg dvakratnega knjižnega »srcé« moramo v Dumi petkrat brati po belokranjsko »sřce«, a tudi »řflice« in »vdovíca« (po izvodu Samogovorov, ki mu je Dumo akcentuiral sam pesnik). Glagol: pevati, plakati, perušati (po vodi čofotati); velelnik: Bog pomozil; ljudski rekli: le curljati bi moralo — tako pa z ločkom teče; ni se dal premotiti, prehitel me je, v kapi mu je! Nepregibne besedne vrste: ajde, baš, bogme (v raznih inačicah), evo, nego. Poleg beležke Da li grem ovod prav v Vinico? je v belokranjskem dragatuškem narečju v celoti zapisana proza Varalo.

Glede sloga Župančičevih pesmi z obravnavano tematiko moramo reči, da jih je veliko zasnovanih v slogu ljudske pesmi (pomanjševalnice, stalni epitetoní, ponavljanja), večina pa v slogu sodobne evropske neoromantike (nove, presenettjive in sugestivne metaforične zveze). V nasprotju s pretežno neoromantičnimi lirskimi pesmimi in prav takšno dramo so pripovedne pesmi in zlasti proza precéj realistične. Glede forme teh pesmi pa je treba dejati, da prevladujejo preproste kitične, dasi se srečujemo tudi s svobodnim verzom (Duma, Jerala).

*

Čeprav tega ne moremo s kakimi navedki iz Župančičevih zapiskov in pisem neposredno dokazati, sta Bela krajina in pesnikovo otroštvo brez dvoma prispevala svoj delež tudi k oblikovanju njegovega *življenjskega nazora*. Pisanice, najbolj zgodaj nastala zbirka, so zvest izraz Župančičeve rodne deželice in njegovega srečnega otroštva, zato so kljub primesi otožnosti življenjsko zaupljive in vedre. Čaša opojnosti je nasprotno plod mladostne strastnosti in ljubezenskega razočaranja, a tudi dunajskega velemestnega ozračja in zahodnoevropske literane dekadence. Toda že tu naletimo na prve pobliske zdravja in volje, ki docela prevladata v tretji knjigi Čez plan: v pesniku je dokončno zmagala za krajši čas zatajena narava podeželskega, belokranjskega mladeniča. Tudi njegova kasnejša panteistična filozofija ima enega svojih izvorov v poetovi zgodnji in intimni navezanosti na naravo, kakor ima njegov socialno in narodno utemeljeni patriotizem svoje korenine med drugim v rani spojenosti s svojim ljudstvom.

Župančičevo duhovno zdravje ter navezanost na narodo in ljudstvo v času otroštva v Beli krajini so torej podzavestno pomagali usmerjati njegovo duševnost in pogled na svet, zlasti pri preobratu iz dekadence v vitalizem, a tudi pozneje.